

סיון התשע"ז

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

השפעתו של חטא המרגלים על עם ישראל
לפרשת שלח-לך (על פי שיעורים של הרב תמיר גרנות והרב יעקב מדן)

שבעה" (משלי ט', א') - אלו שבעה ספרי תורה? כמאן? כרבי.

לדעת רבי, מטרת אותיות הנון ההפוכות שלפני ואחרי הפרשה היא לסמן אותה כספר בפני עצמו. אם כך, הרי שיש שבעה ספרי תורה, ולא חמישה, וספר במדבר עצמו מתחלק לשלושה ספרים: עד ויהי בנסוע, ויהי בנסוע עצמה, וכל מה שאחריה.

דעה זו צריכה כמובן הסבר, שכן היא נוגדת את כל מה שאנו יודעים על מבנה התורה, וכמו כן לא ברור מדוע יש לחלק בנקודה זו את מהלך ספר במדבר, שיש בו עלילה רצופה והגיונית, ולקבוע שכל מה שבהמשך הוא ספר נפרד. נשים לב, שלכל אחד מחומשי התורה עלילה עצמאית ומוגדרת:

- בראשית עוסק בדמויות הבודדות שנבחרו על ידי ה', ורק בהן.
- שמות עוסק בבניין עם ישראל, עד השלמת תהליך יציאת מצרים ובניין המשכן.
- ויקרא עוסק בעיקר בנושאי המקדש והקדושה, ובכך הוא מובחן מחומש שמות, למרות שאין בו התפתחות עלילתית. במדבר עוסק בהכנות למסע ובמסע לארץ ישראל.
- דברים הוא נאום הפרידה של משה, החלפת המנהיגות וכל הכרוך בזה.
- פרשת 'ויהי בנסוע' נמצאת בדיוק בין סוף התארגנות המחנה והכנתו לבין המסע עצמו, ואם כך - מדוע לקטוע את ספר במדבר ממש באמצע העלילה, ומדוע מקבלים שני פסוקים מעמד של ספר?
- (השיטה האחרת בברייתא, של תנא קמא, היא שזו פרשה בסוגריים, מפני שמקומה המקורי הוא אחר.)

החלק השני של ספר במדבר כהתחלה חדשה

לדעת הרב תמיר גרנות, שיטת רבי יכול לצייד אותנו בתובנה משמעותית על ספר במדבר כולו. אמנם, כפי

פרשת המרגלים היא קו פרשת המים של ספר במדבר, ומבחינות מסוימות אף של התורה כולה. חלקים מרכזיים של החלק השני של ספר במדבר נגזרים מחטא המרגלים, כגון חטא דתן ואבירם בפרשת קורח - "המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר" (ט"ז, י"ד), המפקד השני (כ"ו, ב-ס"ג), שנצרך בגלל מות דור יוצאי מצרים (שם, ס"ד-ס"ה), ועוד, כפי שיתברר בהמשך. גם בספר דברים, בפרקי התוכחה והזכרון שלו, חווית הנדודים במשך 40 שנה תופסת מקום מרכזי ביותר (עיינו, למשל א', י"ט - ג, כ"ב). מכאן, שאין לראות את החטא רק כתאונה מצערת שעליה נענשו ישראל, אלא יש להבינו בהקשר רחב יותר, שהרי הוא משפיע על אופיין ותוכנן של פרשיות רבות בתורה.

חלוקת ספר במדבר על פי חז"ל

פרשיית 'ויהי בנסוע' כספר עצמאי

חז"ל מציעים במסכת שבת הצעה מפתיעה לקריאת ספר במדבר. הגמ' דנה בהצלת ספר תורה מפני הדליקה בשבת, ומעלה את השאלה הבאה.

1. תלמוד בבלי שבת קטו ע"א:

בעא מיניה רב הונא בר חלוב מרב נחמן: ספר תורה שאין בו ללקט שמונים וחמש אותיות, כגון פרשת ויהי בנסוע הארץ מצילין אותה מפני הדליקה, או אין מצילין?

כלומר - ספר התורה המינימלי הוא ספר בגודל של פרשת 'ויהי בנסוע' (י, ל"ה-ל"ו). הגמ' בהמשך דנה בדעה שלפרשת ויהי בנסוע, למרות שיש בה רק שני פסוקים, יש מעמד של ספר תורה שלם (שם):

תנו רבנן: "ויהי בנסוע הארץ ויאמר משה"; פרשה זו עשה לה הקדוש ברוך הוא סימניות מלמעלה ולמטה, לומר שאין זה מקומה. רבי אומר: לא מן השם הוא זה, אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו. כמאן אזלא הא דאמר רבי שמואל בר נחמן אמר רבי יונתן: "חצבה עמודיה

המהותיים שבינו לבין המפקד הראשון - מעידים על כך שהיה צריך להיערך וגם להכתב בתורה מפקד נוסף, שונה מן המפקד שנערך בשנה השנייה.

המחשה נוספת להבדל הגדול שבין המסע בשנה הארבעים לבין זה שבשנה השנייה תתקבל כשניתן דעתנו למסלול השונה. המרגלים יצאו מקדש ברנע לתור את הארץ ועלו על הר הנגב לכיוון הרי יהודה - חברון (י"ג, י"ז, כ"א-כ"ב) כלומר התכנון הוא להיכנס מדרום ולהמשיך צפונה. זו אכן הכניסה הטבעית והקצרה לארץ ישראל כשמגיעים ממצרים דרך מדבר סיני. לעומת זאת, הכניסה בשנה הארבעים כללה סיבוב רציני מדרום, דרך אדום מואב ועמון - עבר הירדן - ולבסוף התרחשה ממזרח למערב, דרך יריחו (במדבר כ"א, ד', י' - כ"ב, א'). מדוע יש הבדל בין מסלול הכניסה בפעם הראשונה לבין הפעם השנייה? מדוע לא נכנסו ישראל דרך קדש ברנע? זה נושא לשיעור אחר, אך מכל מקום ברור שהמסע השני איננו המשך של המסע הראשון, אלא יש לראותו כהתחלה חדשה לגמרי. גם החלפת המנהיגות ומסירתה ליהושע, נובעת ממרחק ארבעים השנים ומאופיו השונה של הדור ושל המסע, ונדון בכך בהמשך השיעור.

אלה הם רק כמה היבטים של ההבדלים בין המסע בשנה השנייה לבין המסע בשנה הארבעים. בכל אופן, ברור שבספר במדבר אין רציפות עלילתית, אלא להיפך - יש משבר, קרע, והתחלה מחדש.

'הספר האידיאלי' ו'הספר הריאלי'

לדעת הרב תמיר, זו הסיבה שספר במדבר מחולק לשלושה ספרים על פי שיטת רבי. עשרת הפרקים הראשונים, עד פרשת 'ויהי בנסוע', מתארים את מה שיכול היה להיות: התוכנית, ההכנה והציפייה האידיאלית; מפרק י"א ואילך, אחרי פרשת 'ויהי בנסוע', אנו קוראים על מה שאירע בסופו של דבר, שאין בינו לבין מה שתוכנן, כפי שהסברנו, שום המשכיות.

ומהי פרשת 'ויהי בנסוע'? לדעת הרב תמיר גרנות, שני פסוקים אלו הם מעין נצנוץ של רגע אידיאלי, שלא היה לו המשך: לו היה הכל קורה על פי התוכנית, היה ארון ה' נוסע לפני העם מהלך אחד עשר יום מחורב עד קדש ברנע, ואז הם היו נכנסים לארץ ישראל מיד. זהו תיאור אידיאלי של תנועת המחנה כשה' מוביל אותו, מנצח את אויביו, ומנחה אותו למנוחתו.

המרד והחטא של ישראל, ובמיוחד חטא חוסר הביטחון בה' בחטא המרגלים, גרמו להחמצת הזדמנות זו. במסע השני לא נמצא יותר תיאור כזה. ההתלהבות מההנהגה האלוקית התפוגגה אל תוך תלוונות המתאוננים והמתאווים, ורפיון ידי המרגלים.

שאמרנו, לאחר ההכנה למסע מופיע המסע, ומבחינה זו יש לפנינו רצף עלילתי ברור. אך כנראה שרבי מציע לנו מבט אחר על ההתרחשות של ספר במדבר. בחלקו הראשון של הספר מתארגן מחנה ישראל לדגליו בסדר אידיאלי - גם ברמה הארגונית, וגם ברמה המוסרית רוחנית: נקבע מקומו של כל שבט, תפקידיה של כל קבוצה, מעמדם של היחידים המיוחדים (טמאים, נזירים), ונקבעים גם סדרי התנועה והמנוחה של המחנה (פרקים א'-י'). מצוייד בתורה, במשכן, ומאורגן למופת - עם ישראל מוכן לצאת לדרכו.

והנה, עוד לפני שחנו בחנייתם הראשונה, מופיעות החריקות. וכפי שאנו יודעים גם מחיינו אנו - החריקות הראשונות מעידות הרבה פעמים על קלקול עמוק, שבימים הבאים עוד יופיע במלואו.

2. במדבר י', ל"ג-יא", ג:

ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים.... לתור להם מנוחה... ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה' וישמע ה' ויחר אפו ותבער בם אש ה'...

ויקרא שם המקום תבערה כי בערה בם אש ה'.

זוהי החניה הראשונה המתוארת אחרי עזיבת הר סיני, וכבר מופיעים בה חטא ועונש כבד. ההתדרדרות מכאן היא ברורה וחד משמעית: כדור השלג ימשיך בסיפור המתאוננים ובקברות התאוה (י"א, ד'-ל"ה), יגדל עוד קצת בסיפור מרים (י"ב א'-ט"ז), ויגיע לשיאו השלילי בחטא המרגלים (י"ג, א' - י"ד, ל"ח), וגם לאחר מכן ימשיך להתגלגל אל תוך חטא המעפילים (שם, מ'-מ"ה) וקורח (ט"ז, א' - ל"ה).

המסקנה המתבקשת היא חדה ומרה: לא היה רגע אחד של חסד בו הצליח מסעם של בני ישראל לקיים אפילו משהו מן ההכנות והתוכניות שליוו אותן ויצרו את הציפיות ממנו; כלומר - אף שהמסע היה, מבחינה אובייקטיבית, המשך להכנות שקדמו לו, הרי שמבט אל עומק ההתרחשויות מגלה ניגוד גמור בין מה שתוכנן לבין מה שאירע. במילים אחרות, פרקים א'-י' של ספר במדבר - ההכנות למסע, לא התממשו בפרקים הבאים, אלא להיפך: לפנינו אכזבה גדולה ומפח נפש. יתר על כן: מכמה בחינות, בחלק השני של ספר במדבר יש התחלה חדשה לגמרי, שאינה ממשיכה את ההכנות של החלק הראשון של הספר.

ברור שחטא המרגלים, שגרם לגזירת הארבעים שנה, קטע את התוכנית וטרף את הקלפים; אך זו לא רק שאלה של פערי זמן, או של המעבר מדור האבות לדור הבנים. מכמה בחינות, המסע השני לארץ ישראל (בשנה הארבעים) שונה לגמרי מן המסע הראשון (לפני החטא):

לדוגמה, המפקד השני, שמתואר בפרקים כ"ז-כ"ח. עצם עריכתו, וחשוב מכך - תיאורו הארוך בתורה וההבדלים

5. שמות, י"ט, ה':

"ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי..."
 כלומר - לקיחת ישראל לעם קשורה בשמיעה בקול ה',
 משמעותה קבלת מצוותיו: אם תשמרו את בריתי - אזי
 תהיו לי סגולה.

אלא, שעדיין נדמה לנו בשלב זה שיש כאן תהליך רצוף של
 התפתחות - החל בהצלה ובגאולה, עבור אל כינון העם
 והכניסה בברית עם ה', וכלה בכניסה לארץ ישראל.
 ובאמת, אם לא היה חטא המרגלים הייתה התורה
 מבחינת מצוותיה מסתיימת בפרשת בהעלותך, ואז הייתה
 הכניסה לארץ ישראל נשענת כולה על היסודות הרוחניים
 והמדעניים של יציאת מצרים והמדבר.

כלומר: עם ישראל הוא עם רק מפני שה' גאלו ממצרים,
 חוקתו היא חוקה על-טריטוריאלית, מלכו הוא ה', השוכן
 בתוכו, קובע את חוקיו, ונלחם בשבילו, וכיבוש ארץ
 ישראל – מלעילא לתתא (מלמעלה למטה). אפשר לכנות
 זאת: הגאולה האלוקית והתורה השמימית, תורת הר
 סיני - ישכנו וימומשו בארץ ישראל, ואז,

6. ויקרא כ"ו, א'-י"א:

"אם בחוקותי תלכו... - ונתתי משכני בתוכם ולא
 תגעל נפשי אתכם"

כישלון קונספציית השלטון התיאוקרטי

7. ומנסח זאת הרב תמיר גרנות באופן הבא:

התורה עד פרשת המרגלים חסרה לחלוטין מרכיבים של
 חוקה מדינית: אין בה ארגון משפטי-מדיני, אין שלטון
 אזרחי, אין חוקי צבא ומלחמה, אין התייחסות לסביבה
 המדינית, ואין גם התייחסות למעבר ממצב של נוודות
 וריכוז לאומי למצב של עם היושב בארצו רחבת הידיים
 מצד ההשלכות על המוסדות הדתיים ודרכי עבודת
 אלוקים. לשון אחרת: אין בה את פרשות ראה ושופטים,
 כלומר חסרה בה לגמרי החוקה המדינית המצויה בספר
 דברים.

ואם נשאל: מדוע לא ציווה ה' את ישראל על חוקה זו לפני
 כן, אלא רק בשנה הארבעים? האם אין כאן מרכיבים
 הכרחיים של ההכנה לקראת הכניסה לארץ ישראל?

לדעת הרב תמיר גרנות, הקונספציה הדתית המוליכה את
 המסע הראשון לארץ ישראל היא של שלטון אלוקי
 מוחלט (תיאוקרטיה): לא רק שלטון במובן המדיני, כי
 אם כל סדרי ההנהגה וההתנהלות במציאות ממשיכים
 לגמרי את תפיסת יציאת מצרים. דומה כי צבא ישראל,
 אשר מכינים אותו בראשית ספר במדבר, הוא צבא של
 תסי"ם, צבא על מדי א': דגלים, בתי אבות, סדר מופתי;
 ה' יפיץ את אויביו, ועם ישראל יבוא בעקבותיו בהדר
 ובחוצרות.

פרשת ויהי בנסוע נשארה מעבר לזמן - קיימת בנצח, אך
 ללא מימוש היסטורי משמעותי; לכן, היא בבחינת ספר
 בפני עצמו: היא לא היוותה המשך משמעותי לתוכנית
 המחנה בפרקים הקודמים, ולא הייתה לה משמעות לאחר
 חטאי העם. אם התורה הייתה מדלגת על תפילת משה,
 היינו יודעים רק את ההיסטוריה הריאלית שפניה עגומות.
 תפילת משה מספרת לנו כי יש גם הנהגה בה ה' מוביל את
 ישראל ומביס את אויביו, והכניסה לארץ הייתה יכולה
 להתרחש מייד מכוח הנהגה זו.

משמעותו של חטא המרגלים

התכנון המקורי - כניסה מיידית לארץ

לאור מסקנותינו עד כה, עלינו להתבונן מחדש גם בספר
 במדבר, וגם ברעיון המדבר, שתופס בסופו של דבר מקום
 מרכזי מאוד בתורה. כיצד תוכנן המהלך של יציאת
 מצרים בראשיתו? נפנה לדברי ה' למשה בסנה.

3. שמות פרק ג':

(ח) וְאֵרָד לְהַצִּילוּ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאָרֶץ הַהִוא אֶל
 אֶרֶץ טוֹבָה וְרַחֲבָה אֶל אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ אֶל מְקוֹם
 הַכְּנָעַנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי:

לפי דברי ה' כאן, יציאת מצרים אמורה להוביל אל ארץ
 ישראל במהלך מיידית ללא הפסקה - אפילו מעמד הר סיני
 לא נזכר. הסיבה לכך ברורה: "ראה ראיתי את עוני עמי
 אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו..." כלומר
 - הצלת ישראל והטבת מצבו כרוכים בכניסה מיידית
 לארץ ישראל.

בתחילת פרשת וארא, בהתגלות ה' השנייה אל משה
 במצרים, מתברר שיש לפחות תחנה חשובה אחת בה צריך
 לעבור לפני הכניסה לארץ ישראל.

4. שמות פרק ו':

(ה) וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם
 מַעֲבָדִים אֹתָם וְאָזְכֹר אֶת בְּרִיתִי:

(ו) לָכֵן אֶמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת
 סִבְלַת מִצְרַיִם וְהַצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבָדֵתָם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם
 בְּיָדוֹעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים:

(ז) וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעַם וְהֵייתִי לְכֶם לְאֱלֹקִים וַיִּדְעֹתֶם

כִּי אֲנִי ה' אֱלֹקֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם:

(ח) וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לָתֵת
 אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְנִתְתִּי אֹתָהּ לְכֶם מוֹרְשָׁה
 אֲנִי ה':

לקיחת ישראל לעם וקבלת ה' לאלוקים על ידי העם יהיו
 אחרי יציאת מצרים והגאולה ולפני הכניסה לארץ ישראל.
 כלומר - הכניסה לארץ ישראל לא יכולה להתממש תיכף
 ומייד, אלא קודם לכן מוכרח עם ישראל להפוך לעם
 ולבוא בברית עם ה'. הכרח זה מקבל הרחבה מלאת
 משמעות במעמד הר סיני.

אבל כפי שראינו לעיל על פי פשטי המקראות בפרק א של ספר דברים משה תולה את אי כניסתו בחטא המרגלים, שהרי התורה ממשיכה ואומרת "וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה" וכו'.

אמנם, הרמב"ן והרלב"ג ומפרשים אחרים שם מבארים, שהגזירה על משה נשתרבה שם אגב מינוי יהושע (רלב"ג) או שאר חטאי בני ישראל (רמב"ן). אך כל זה לא בא אלא כיד לתרץ את הדוחק בפסוקים, שפשטם כאמור, שמשה נענש בשל חטא המרגלים.

המלבי"ם ו"אור החיים" מבארים כל אחד בדרכו, שאכן משה נענש בשל חטא המרגלים למרות שלא חטא בו. בניסוח כולל נוכל לומר, שמשה לא נענש בשל חטא אישי אלא בשל אחריותו הכוללת לדור ובשל זיקתו לדור יוצאי מצרים. ולא ייתכן שהדור יצא חייב ומנהיגו ייצא זכאי ויכנס ארצה בלא צאן מרעיתו.

המפרש היחיד שאומר שאכן נענש משה בשל חטא המרגלים - הוא הר"י אברבנאל. האברבנאל מאריך בכך מאוד ורואה חטא בכך שמשה הוסיף על השליחות שציווהו ה' דברים שלא נתבקש להוסיף. שהרי בדברי ה' נאמר רק "ויתורו את ארץ כנען" ובדברי משה נזכרו שאלות נוספות. האברבנאל רואה בשאלות אלו ובתשובות המרגלים עליהן את מקור הפורענות, ואף שכוונת משה היתה לטובה, הואיל ושינה מדברי ה' ובאה תקלה על ידו, נענש על כך ולא נכנס לארץ. בהמשך דבריו נדחק האברבנאל מעט בכך שמפורש בתורה שנענש משה דוקא על חטא מי מריבה - עיין שם.

הרב מדן מציע פיתרון נוסף לחטאו של משה על פי שיטתו הכללית של רש"י, שמשה שלח את המרגלים ביוזמת העם ולא מדעתו של הקב"ה. לכן עליו ליטול על עצמו את האחריות לתקלה שיצאה משליחות זו, ולכן נענש. נציע כאן דרך נוספת של הרב מדן בהבנת חטאו של משה. הנחת היסוד של הצעה זו היא שאכן משה לא חטא בשליחת המרגלים, אך הוא חטא בתגובתו למצב הנורא שהשתרר במחנה לאחר שהמרגלים הוציאו את דיבת הארץ והמסו את לב העם בדבריהם הבלתי-מבוקרים על כוחם של עמי כנען ביחס לכח לחימתו של עם ישראל. הגרוע מכל היה דרישת העם לשוב למצרים.

11. במדבר י"ד, ד:

"ויואמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה". לא עוד תלונה על כך שיצאו למצרים. לא עוד משאלה תיאורטית לשוב לטוב שבארץ מצרים, אלא החלטה אופרטיבית - לקום ולעשות. שיבה למצרים - משמעותה ויתור על ההתגלות בסיני ועל עשרת הדברות הפותחים ב"אנכי... אשר הוצאתיך מארץ מצרים". שיבה למצרים - משמעותה בקשת מחילה מפרעה ומעמו על מכות מצרים

חטא המרגלים חושף את כשלונו הכללי של המהלך הזה. מובן שזהו איננו חטא מקרי, ומובן שלא יעלה על הדעת שפרשיות התורה המרובות והמהותיות שבאות לאחריו לא היו חלק מספר התורה הנצחי אם יהושע וכלב היו מצליחים להטות את לב העם אליהם ועונש המרגלים לא היה מוטל על העם. עם ישראל איננו יכול להיכנס לארץ ישראל כהמשך ישיר ליציאת מצרים, להתגלות ה' ומתן תורה בסיני, וזהו הגילוי המהותי והדרמטי שבחטא המרגלים: כשם שחטא העגל חושף את הצורך האקוטי בתיווך בין העם לה' בדמות צדיק, נביא כוהן ומקדש, והוא איננו כשלונו רגעי בלבד, חושף חטא המרגלים את הצורך בקונספציה מדינית משלימה, השונה מקודמתה, שתהיה הבסיס לכניסת ישראל לארץ ישראל. זו, לדעת הרב תמיר גרנות, המשמעות העיקרית של תוצאת החטא: **מי שיצא ממצרים לא ינחל את הארץ**, בניגוד גמור לתוכנית האלוקית שהוצגה למשה, ובאין אפשרות לתקן מבחינה קיומית את סבל העבדות.

יתר על כן: זו המשמעות הפנימית של האיסור על משה רבנו לבוא אל ארץ ישראל כמנהיגם של ישראל.

בספר במדבר נקשר איסור הכניסה של משה לארץ לחטאו במי מריבה; אולם, בריחוק של שנים, במבט מסכם, משה רבנו בעצמו מספר דברים אחרים על הסיבות בגינן לא יכול הוא להיכנס לארץ ישראל.

8. דברים פרק א':

(לד) וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצַף וַיִּשְׁבַּע לֵאמֹר: (לה) אִם יֵרָאֶה אִישׁ בְּאַנְשֵׁים הָאֵלֶּה הַדֹּר הַרְעָה הֲזֵה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְתֵת לְאַבְתֵּיכֶם:

...

(לו) גַּם בִּי הִתְאַנַּף ה' בְּגִלְלַתְכֶם לֵאמֹר גַּם אֶתָּה לֹא תָבֵא שָׁם:

ובתפילתו, עליה מספר משה בתחילת פרשת ואתחנן, הוא מתקן מעט.

9. דברים פרק ג':

(כו) וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלַי וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי רַב לָךְ אֵל תּוֹסֵף דָּבָר אֵלַי עוֹד בְּדָבָר הַזֶּה:

10. הספרי (קלז ורש"י במדבר כ"ז, יג) עומדים על חזרה

זו ואומרים:

"בכל מקום שכתב מיתתם - כתב סורחנם. לפי שנגזרה גזירה על דור המדבר למות במדבר בעוון שלא האמינו, לכך ביקש משה שיכתב סורחנו שלא יאמרו - אף הוא מן הממרים היה. משל לשתי נשים שלוקות בבית דין, אחת קלקלה ואחת אכלה פגי שביעית וכו'... להודיע שלא היתה אלא זו בלבד".

כלומר, התורה באה להדגיש שלא חטא משה במרגלים, אלא במי מריבה בלבד.

ובעירנו. ולמה העליתנו מארץ מצרים...ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד ויפלו על פניהם וירא כבוד ה' אליהם"

התורה סתמה ולא פירשה במה חטאו משה ואהרן במי מריבה ובמה לא קידשו את שמו של הקב"ה שם. ובמפרשים נאמרו לפחות ששה (!) פירושים על כך.

14. הרב מדן מאמץ בפירוש חטא זה את הסבר ראב"ע:

"ויבא משה ואהרן מפני הקהל - כדמות בורחים"

ושבו, בהשוואה לבעיה הדומה ברפידים, כשהעם התלונן על הצמא ועל העליה ממצרים.

15. שמות ט"ז ב :

"ויאמר להם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה'"

שם נאבק משה עם המתלוננים וניסה להחזירם לתלם, וכאן, במי מריבה - נאלם דום, נפל על פניו וחוכה לישועת ה'. זו אינה מנהיגות. לראשונה נענש משה במרגלים, וכפי שנאמר בדברים א', ששם כבר נתבשר על כך שלא יכנס ארצה. אך לאחר ל"ח שנה נתן לו הקב"ה הזדמנות נוספת. משכשל גם בה - הפכה הגזירה לגזירה סופית.

ומסכם הרב מדן את הסברו: אכן משה לא חטא כלל, לא במרגלים ולא במי מריבה, וממילא אינו ראוי לעונש. הגזירה שנגזרה עליו שלא ייכנס לארץ לא היתה בשל חטא המרגלים אלא בשל כשל מנהיגות, ולמעשה לא נגזר על משה שלא ייכנס לארץ, אלא שלא הוא ינהיג את העם בכיבושה.

16. דברים רבה ט', ט :

"אמר לפניו (משה): ריבונו של עולם, יטול יהושע ארכי (המלכות) שלי ואהא חי! אמר לו הקב"ה, עשה לו כדרך שהוא עושה לך, מיד השכים משה והלך לביתו של יהושע...יצאו להלך. משה הלך לשמאלו של יהושע...אותה שעה צעק משה ואמר, מאה מיתות ולא קינאה אחת."

הקמת המנהיגות החדשה

כפי שראינו לעיל בתחילת ספר דברים, וגם על פי דברי התורה עצמה בפרשת וילך ("בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא אוכל עוד לצאת ולבוא וה' אמר אלי לא תעבור את הירדן הזה" (דברים, לא, ב)) אי כניסתו של משה לארץ אינה כרוכה בחטא הספציפי במי מריבה, אלא היא קשורה בעם ישראל ובמנהיגותו.

הרב תמיר גרנות, מסביר שמנהיגותו ורוחניותו של משה צומחות מיציאת מצרים ומתן תורה, והן מבטאות את התנועה רוחנית של הופעה מלעילא - מבחוץ ומגבוה, אל תוך המציאות. אפילו במובן החברתי מנהיגותו של משה איננה צומחת מתוך העם: היא מחוצה לו ומופנית כלפיו. ארבעים הימים של עלייתו להר (שמות כ"ד, י"ח), קרינת עור פניו (שם, ל"ד כ"ט), היראה מגשת אליו (שם, שם, ל'), אהל מועד הפרטי שלו (שם, ל"ג ז') והיעדר ההמשכיות

וטביעת המצרים בים סוף וחזרה מהצהרת "ה' ימלוך לעולם ועד". לא היה כחטא הזה מאז יציאת מצרים ולא היתה סכנה כסכנת השמדתו של עם ישראל ברגע שבו נראה כובד ה' בענן בעקבות דברים אלו.

בעת מעשה העגל - משה לא הסתפק בתפילה. אילו הסתפק חלילה בתפילה בלבד על עם ישראל, ספק רב אם זו היתה מועילה. מיד אחרי שהתפלל וזכה לדחיית עונש הכליה - ירד משה במהירות מן ההר, שבר את הלוחות ומיד ניגש אל מרכז המחולות סביב העגל, לקח את העגל לעיני מחוללי ושרפו לעיני עובדיו, בלא פחד ובלא שמץ של רתיעה משופכי דמו של חור, שנהרג על שניסה למחות בעובדי העגל. משה עומד ומכריז "מי לה' אלי" וטובח את עובדי העגל עד האחרון שבהם. איש בעם ישראל אינו מעז לפצות פיו אל מול המנהיג הנחרץ בדעתו לבער את הרע. רק לאחר שמשה מסיים את ביעור החטא הוא חוזר אל הקב"ה כדי לבקש שישא את חטא העם וירחם עליהם. לולא עשה זאת לא היה לתפילתו של משה טעם. שהרי אין משה יכול לטבול במקום עם ישראל האוחז בשרץ בידו.

כל מנהיגותו זו של משה היתה כלא היתה בחטא המרגלים, ותגובתו של משה לתוכניתם המחוצפת של ישראל "נתנה ראש ונשובה מצרימה" מסתכמת במשפט אחד.

12. במדבר י"ד, ה :

"ויפל משה ואהרן על פניהם לפני כל קהל עדת בני ישראל"

זו לא היתה המנהיגות שהתבקשה באותה שעה. בצר להם - מנסים כלב ויהושע את כוחם. הם רואים בנפול המנהיגים וברפיון ידיהם בשעה הקשה, והם עומדים במקום המנהיגים אל מול כל העם עד סף רגימתם באבנים. אך יהושע וכלב אינם במקום משה ואהרן ואינם יכולים להטיל משקל מכריע אל מול העם ההיסטרי.

לדעת הרב מדן, עלול להיות שהכל היה קורס - לולא כבוד ה' שנראה בענן שהחזיר את העם לתלם ועשה את מה שנדרש משה לעשות. אך הניסיון של יהושע וכלב היה חשוב. בכיבוש הארץ ינהיג יהושע את העם במקום משה, שנפל על פניו, ולמעשה כשל במאבק הראשון על כיבוש הארץ.

יתרונו של הסבר זה על עונשו של משה שלא יכנס לארץ הוא בקשר לעונשו בחטא של מי מריבה.

13. במדבר כ', ו :

"ולא היה מים לעדה ויקהלו על משה ועל אהרן. וירב העם עם משה ויאמרו ולו גוענו בגוע אחינו לפני ה'. ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו

להנהגתו - כל אלה הם ביטוי לעליוניותה, ייחודיותה וגם, מצד אחר, לחסרון שיש במנהיגותו. **המעבר ממשה ליהושע הוא, מבחינה זו, מעבר לקונספציה מנהיגותית אחרת, למנהיגות שצמחה בעם, של נשיא השבט הגדול - של יהושע.**

כפי שראינו לעיל, חטא המרגלים הוא הסיבה והסימפטום לקרע שבין המהלך של יציאת מצרים ומתן התורה לבין הכניסה לארץ ישראל. הקרע אינו רק בזמן ובדור, אלא גם במנהיגות ובאסטרטגיית הכניסה לארץ. בהתאם לכך, חלקים שלמים בתורה הם תוצאה של קרע זה ושל הצורך לבסס את התורה על בסיס נוסף ושונה. לפני קדש ברנע לא כרת משה עם ישראל ברית נוספת, וייתכן שברית ערבית מואב (דברים כ"ח, ס"ט) באה לעולם רק כשנתברר שתורת ישראל ולאומיות ישראל אינם יכולים להופיע רק מלמעלה מבחוץ, אלא הם צריכים לצמוח גם מלמטה, מתוך הארץ ומתוך החיים הלאומיים הרגילים. לכן יש ברית נוספת, שבעיקרה היא ברית שמקומה בארץ ישראל - הר גריזים והר עיבל (שם, כ"ז י"א-י"ג), ולכן יש גם חוקה מדינית מפורטת וחוקי מלכות ומלחמה - רק בספר דברים. כשלונו של המהלך הראשון של החלק הראשון של ספר במדבר הוליד את המהלך השני שנפתח כבר במחצית השנייה של הספר, ומגיע לידי שלמות בספר דברים.